

دکتر بهرام مستقیمی*

درباره نخستین دانشجوی زن در دانشکده حقوق و علوم سیاسی^(۱)

سقوط حکومت رضاشاه در شهریور ۱۳۲۰ شرایطی را در جامعه به وجود آورد که از جهات مختلف آثار سودمند کوتاه و بلند مدت داشت. نمودی از آن را می‌توان در فراهم آمدن امکان حضور و فعالیت بیشتر مردم در حوزه‌های گوناگون اجتماعی دید. این شرایط طبعاً بر محیط دانشگاه، از جمله دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، نیز اثر گذاشت. یک نمونه آن انتخابی شدن رئیس دانشکده بود. در سال‌های قبل رؤسای دانشکده و اسلاف آن یعنی مدرسه سیاسی (۱۲۷۸)، مدرسه حقوق (۱۲۹۸)، مدرسه تجارت (۱۳۰۴) و مدرسه حقوق و علوم سیاسی (۱۳۰۶) را مقامات حکومتی تعیین می‌کردند. برای نخستین بار در ۱۳۲۱ تعیین رئیس دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی از طریق شورای مرکب از استادان دانشکده صورت گرفت.^(۲) نمود دیگر تأثیر شرایط جدید تلاش زنان برای ورود به دانشکده جهت تحصیل علم

* اسنادیاری دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

از این نویسنده تاکنون مقاله زیر در مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی منتشر شده است:

«در باب تعریف بحران در نظام بین‌الملل»، شماره ۳۳، سال ۷۳.

۱- این مطلب براساس اسناد و مدارک گردآوری شده در چارچوب طرح «نقش دانشکده حقوق و علوم سیاسی در توسعه علم سیاست در ایران» تنظیم شده است.

۲- «تاریخچه دانشکده حقوق»، سالنامه دانشکده حقوق، ۱۳۴۰، [تهران]: سازمان چاپ و انتشارات، بدون تاریخ، ص ۵. شورای دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی آقای محمد مظاهر (صدیق حضرت) را به عنوان نخستین رئیس انتخابی دانشکده در مهر ماه ۱۳۲۱ برگزید. او که از نخستین سال‌های تشکیل مدرسه سیاسی به تدریس مشغول بود قدیمی‌ترین استاد دانشکده محسوب می‌شد. اما او چند روز بعد استعفا داد و در

بود. آنچه در زیر می‌آید برخی اطلاعات موجود در این زمینه و بیان چگونگی موفقیت این تلاش است.

در کتاب «چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین» آمده است اولین زن ایرانی که وارد دانشکده حقوق شد سرکار خانم دکتر مهرانگیز منوچهریان بود. وی اولین زن ایرانی بود که در رشته حقوق جزائی و جرم‌شناسی در سال ۱۳۳۷ (ش) با ارائه پایان‌نامه «جرایم اطفال، طرح تأسیس محاکم اختصاصی اطفال و بنگاه‌های وابسته به آن در ایران» از دانشگاه تهران به درجه دکترای حقوق رسید.^(۱)

با توجه به اسناد بررسی شده قاعدتاً منظور از «اولین زن ایرانی» نخستین زنی است که تا تاریخ مورد نظر نویسنده وارد دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی شده است. زیرا این اسناد نشان نمی‌دهند پیش‌تر زنی غیرایرانی وارد دانشکده و حتی هیچ زنی، اعم از ایرانی یا غیر ایرانی، وارد مدارس سلف این دانشکده شده باشد. از جمله در قسمت ضمیمه جلد دوم راهنمای دانشگاه تهران ۱۹-۱۳۱۸ فهرستی از اسامی فارغ‌التحصیلان مدارس سلف دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی و خود دانشکده به تفکیک سال ارائه شده است. در سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی برای سال تحصیلی ۱۳۱۳-۱۳۱۴ نام محصلان سال‌های اول و دوم و سوم و اسامی فارغ‌التحصیلان سال ۱۳۱۲-۱۳۱۳ ذکر شده. سالنامه‌های دانشکده مربوط به سال‌های تحصیلی ۱۳۱۴-۱۳۱۵ و ۱۳۱۵-۱۳۱۶ نیز به ترتیب فارغ‌التحصیلان خرداد ماه ۱۳۱۵ و خرداد ماه ۱۳۱۶، همچنین رساله‌های تصویب شده در نیمه دوم خرداد ۱۳۱۶ را مشخص کرده. در سالنامه دانشکده مربوط به سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۳۱۷ آمار دانشجویان دانشکده در سال تحصیلی ۱۳۱۶-۱۷، به تفکیک سال، فارغ‌التحصیلان سال‌های ۱۳۱۶ و ۱۳۱۷ و رساله‌های ختم تحصیلی سال ۱۳۱۷ درج شده است. سالنامه دانشکده مربوط به سال ۲۳-۱۳۲۴ نام ۱۱ نفر فارغ‌التحصیلان سال تحصیلی ۱۸-۱۳۱۹ و فارغ‌التحصیلان سال‌های تحصیلی ۱۹-۱۳۲۰، ۲۰-۱۳۲۱، ۲۱-۱۳۲۲، ۲۲-۱۳۲۳ و ۲۳-۱۳۲۴

دهم آذر ماه در پنجاه دومین جلسه شورای دانشکده دکتر قاسم‌زاده به عنوان رئیس انتخاب شد. نگاه کنید به:

همان.

۱- عباس مبارکیان، چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین، (تهران: نشر پیدایش،

را درج کرده است.^(۱) در هیچ کدام از این منابع نام هیچ زنی، اعم از ایرانی یا غیرایرانی، در میان اشخاص ذکر شده مشاهده نمی‌شود. بنابراین بر اساس منابع مذکور با اطمینان می‌توان گفت که تا سال تحصیلی ۲۳-۱۳۲۴ هیچ زنی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی و اسلاف آن وجود نداشته است.

به مرحال مطلب کتاب «چهره‌ها در تاریخچه نظام آموزش عالی حقوق و عدلیه نوین» درخصوص اولین زنی که برای تحصیل وارد دانشکده حقوق شد شامل دو قسمت می‌شود. یکی اولین زنی که وارد دانشکده حقوق شد و دیگری اولین زنی که موفق به دریافت درجه دکتری حقوق از دانشگاه تهران در رشته «حقوق جزائی و جرم‌شناسی» در ۱۳۳۷ گشت.

سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی برای سال‌های تحصیلی ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۸ تعداد دانشجویان زن سال سوم مربوط به سال تحصیلی ۲۶-۱۳۲۷ را چهار نفر زن در رشته قضایی و یک نفر در رشته سیاسی اعلام کرده است.^(۲) با توجه به مفاد ماده ۲ اساسنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، که دوره تحصیل را سه سال تعیین کرده است،^(۳) و فارغ‌التحصیلان نام برده در سالنامه سال تحصیلی ۲۳-۱۳۲۴ این پنج نفر می‌بایست در سال ۲۷-۱۳۲۶ فارغ‌التحصیل شده باشند.

۱- راهنمای دانشگاه تهران، سال ۱۹-۱۳۱۸، جلد دوم، ضمیمه، صص ۱-۲۱، سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۱۳۱۳-۱۳۱۴، [تهران]: مطبعه مهر، خرداد ۱۳۱۴، صص ۳۴-۳۹؛ «صورت فارغ‌التحصیل‌های دانشکده حقوق در خرداد ماه ۱۳۱۵ به ترتیب الفبا» سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی ۱۳۱۴-۱۳۱۵، صفحات ۹۸ و ۱۰۰؛ سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، سال تحصیلی ۱۳۱۵-۱۳۱۶، [تهران]: شرکت سهامی چاپ بدون تاریخ، صفحات ۳۵ و ۳۸؛ سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی سال تحصیلی ۱۳۱۷-۱۳۱۸، تهران: چاپخانه اقبال، بی تاریخ، صص ۴۹-۵۸، ۶۴-۶۷؛ سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، سال تحصیلی، شماره ۶، سال تحصیلی ۲۴-۱۳۲۳، [تهران]: چاپ رنگین، ۱۳۲۴) صص ۴۰-۴۲، ۴۷-۴۸، ۵۴-۵۵، ۶۱-۶۲، ۸۸-۹۰.

۲- سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۲۶-۲۷-۱۳۲۸، [تهران]: چاپخانه دانشگاه تهران، بدون تاریخ، ص ۹۵.

۳- «اساسنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، (مصوب شهریور ۱۳۱۷ شورای دانشگاه)، سالنامه

نظر به اینکه سالنامه مذکور پس از سه سال فترت منتشر شد سعی گردید وقایع دانشکده از سالی که سالنامه منتشر نشد در آن درج گردد. بنابراین از جمله مطالب مندرج در آن آمار دانشجویان و فارغ التحصیلان دانشکده برای سال‌های تحصیلی ۲۴-۱۳۲۵، ۲۵-۱۳۲۶ و ۲۷-۱۳۲۸ است.^(۱)

در میان اسامی فارغ التحصیلان سال ۲۶-۱۳۲۷ برای رشته قضایی اسامی خانم‌ها امین ناطقی، ثمره، روحی و خانم منوچهریان، و در رشته سیاسی نام خانم مستوفی به چشم می‌خورد.^(۲) ضمناً در همین سالنامه، به دنبال «خلاصه بیانات جناب آقای دکتر شایگان وزیر فرهنگ وقت در جلسه عمومی انجمن تعلیمات اجباری» و «خلاصه سخنرانی آقای دکتر هدایتی استاد آیین دادرسی کیفری سال سوم قضایی در کانون وکلای تهران»، سخنرانی بانو مهروش مستوفی (در سال سوم سیاسی) به چاپ رسیده و در کنار عکس او توضیح داده شده است که «خانم مستوفی لیسانسیه زبان و ادبیات اولین بانویی هستند که در رشته سیاسی دانشکده حقوق نیز موفق به دریافت درجه لیسانس گردیده‌اند».^(۳)

با توجه به مطالب فوق این پنج نفر همگی در سال تحصیلی ۲۴-۱۳۲۵ وارد دانشکده حقوق شده‌اند. البته احتمال دارد تصور شود برخی از آنان زودتر وارد شده اما موفق به فراغت از تحصیل در موعد مقرر نشده باشند. در سالنامه مربوط به سال‌های تحصیلی ۱۳۲۶ تا ۱۳۲۸ آمار دانشجویان برای سال‌های تحصیلی ۲۴-۱۳۲۵ و ۲۵-۱۳۲۶ به تفکیک سال اما بدون ذکر جنسیت آمده بود. در حالی که در آمار مربوط به سال تحصیلی ۲۷-۱۳۲۸ علاوه بر تفکیک بر اساس سال تفکیک بر پایه جنسیت نیز وجود داشت. طبق این آمار ۸ نفر از دانشجویان سال دوم زن بودند^(۴) که قاعدتاً می‌بایست در سال بعد (۲۷-۱۳۲۸) فارغ التحصیل شده باشند. در حالی که در خلاصه آمار فارغ التحصیلان ۲۷-۱۳۲۸ دانشکده حقوق تنها به ۴ نفر فارغ التحصیل زن

۱- سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۲۶-۲۷-۱۳۲۸، صص ۷۹-۸۳، ۸۵-۸۷، ۹۰ و ۹۸-۹۹

۲- سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۲۶-۲۷-۱۳۲۸، صص ۹۵-۹۸

۳- مهروش مستوفی، «انجمن کرمیة (نیالتا)»، سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۲۶-۲۷-۱۳۲۸، صص ۱۲۱-۱۳۳، در ۱۲۱

۴- سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، ۲۶-۲۷-۱۳۲۸، ص ۹۵

اشاره می‌شود.^(۱)

به هر حال اسناد دیگر احتمال تصور شده فوق را تأیید نمی‌کند. در این خصوص مطالب سالنامه‌های دانشکده حقوق مربوط به سال‌های تحصیلی ۲۳-۱۳۲۴ و ۱۳۴۰ به‌طور قطع روشن‌گر است.

در سالنامه ۲۳-۱۳۲۴ آمده که از سال‌ها پیش خانم‌های دیپلمه و لیسانسیه علاقه زیادی به ورود و تحصیل در دانشکده حقوق نشان می‌دادند. چنانکه حزب زنان و عده‌ای از دختران و بانوان تحصیل کرده مقالات فراوان و سخنرانی‌های مؤثر در این باره منتشر و ایراد کردند. در جریان سال تحصیلی گذشته هم عده‌ای از بانوان علاقه‌مند به این موضوع مقالاتی را برای درج در سالنامه فرستادند. موضوع در هیأت تحریریه مورد مذاکره قرار گرفت و مقاله دوشیزه فرساد قابل درج در سالنامه تشخیص داده شد. اما بعداً به سبب انتفاء موضوع از درج آن خودداری به عمل آمد.^(۲)

در سالنامه ۱۳۴۰ نیز اشاره شده بود که مدت‌های مدید خانم‌های تحصیل کرده کوشش می‌کردند به دانشکده حقوق وارد شوند و در این دانشکده به تحصیلات خود ادامه دهند ولی با تمام تلاش موفق نمی‌شدند البته علت عمده آن مخالفت تنی چند از استادان این دانشکده بود و شاید مسائلی دیگر نیز به این امر کمک می‌نمود. ولی از آنجا که در هر کاری پشتکار باشد به نتیجه می‌رسد بالاخره خانم‌ها توانستند در اثر پشتکار و همچنین نوشتن نامه‌های متعدد و حتی تلگراف به روزنامه و نخست وزیر و وزیر فرهنگ و رئیس دانشگاه و خلاصه به هر جایی که امید موافقت و موفقیت می‌رفت وارد دانشکده حقوق شوند. خانم دکتر منوچهریان که خود در این مبارزات سهم به‌سزایی دارد پرونده‌ای از نامه‌ها و تلگراف‌ها و جواب آنها جمع آوری نموده

۱- همان، ص ۹۰، در فهرست تفصیلی فارغ‌التحصیلان سال تحصیلی ۲۷-۱۳۲۸ برای رشته قضایی، بدون ذکر عنوان خانم یا آقا از روحی ارباب نام می‌برد. دیگر اسامی حکایت از آن دارد که صاحبان آنها مردند. برای رشته سیاسی به خانم‌ها زینت صفرای صدقدار و خانم حوروش مستوفی و در رشته اقتصاد به خانم طلعت هروآبادی اشاره می‌گردد. نگاه کنید به: همان، صص ۹۲-۹۴.

۲- «بانوان دانشجوی» سالنامه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی، سال تحصیلی، شماره ۶، سال تحصیلی ۲۴-۱۳۲۳ [تهران] چاپ رنگین، ۱۳۲۴) صص ۱۲۷-۱۲۸، در ۱۲۷.

است. (۱)

در یکی از این تلگراف‌ها آمده که برای چهارمین سال تحصیلی است که عده‌ای از بانوان هنگام نام نویسی دانشجویان به دانشکده حقوق مراجعه و به استناد ماده ۱ اساسنامه دانشکده حقوق تقاضای نام نویسی کرده‌اند. با وجود صراحت ماده ۱ مبنی بر این که دارندگان گواهینامه کامل متوسطه ادبی و لیسانس‌های سایر دانشکده‌ها می‌توانند برای طی دوره تحصیلی به این دانشکده وارد شوند و با این که اولیای دانشگاه به اجرای قانون دانشگاه و اساسنامه دانشکده‌ها ملزم هستند و علی‌الظاهر نیز اظهار علاقه می‌نمایند متأسفانه هنوز از پذیرفتن بانوان در دانشکده حقوق خودداری می‌شود. امسال نیز موقع نام نویسی عده‌ای از بانوان و دانشجویان واجد شرایط در دفتر دانشکده حقوق نام نویسی نموده و برای شرکت در مسابقه ورودی در تاریخ ۲۴/۷/۹ در دانشکده حاضر شده‌اند. ولی معلوم نیست دانشکده حقوق به دستور چه مقام و به چه مجوز و دلیل قانونی مانع از شرکت بانوان در جلسه امتحان شده است. (۲)

در سالنامه ۲۳-۱۳۲۴ این گونه توضیح داده شده است که پس از انتشار آگهی مسابقه ورودی دانشکده حقوق عده‌ای از خانم‌ها با تسلیم مدارکی که برای ورود به دانشکده لازم بود به دفتر مراجعه و تقاضای نام‌نویسی کردند. در بدو امر با اینکه طبق مقررات مانعی برای پذیرفتن بانوان در دانشکده به نظر نمی‌رسید، چون اجرای این امر در دانشکده بی سابقه بود نامه‌ای برای اخذ تصمیم برای رئیس دانشگاه فرستاده شد.

در این نامه آمده بود که ۸ نفر از بانوان دیپلمه دوره کامل متوسطه ادبی پس از انتشار اعلان مسابقه ورودی به دانشکده حقوق مراجعه کرده و با تسلیم مدارک خود تقاضای شرکت در مسابقه و ثبت نام در دانشکده نموده‌اند. در نودمین جلسه مورخ هفتم مهر شورای استادان دانشکده این موضوع مطرح و با اکثریت آرا چنین تصویب شد، نظر به اینکه اساسنامه دانشکده حقوق شرط شرکت در مسابقه ورودی و وارد شدن به دانشکده را داشتن گواهینامه دوره کامل متوسطه ادبی قرار داده و هیچ گونه منعی برای تحصیل خانم‌ها نیست از این لحاظ ورود بانوان در دانشکده حقوق مثل سایر دانشکده‌ها خالی از اشکال است. اما چون تاکنون عملاً در این دانشکده‌ها به تحصیل اشتغال نداشته‌اند و بر طبق ماده ۵ قانون دانشگاه تعیین شرایط ورود

۱- «پیشرفت زنان در دانشکده حقوق» سالنامه دانشکده حقوق، ۱۳۴۰، [تهران: سازمان چاپ و انتشارات

محصل به دانشکده‌ها از وظایف خاص شورای دانشگاه است بنابراین برای کسب تکلیف باید به دانشگاه مراجعه شود تا در صورت مورد تصویب قرار گرفتن از داوطلبان مزبور در حدود مسابقه ورودی امتحان به عمل آید و به کسانی که حائز نمره کافی شوند اجازه ثبت نام داده شود. در انتها خواسته شده که موضوع در نخستین جلسه شورای دانشگاه مورد مذاکره قرار گیرد و نتیجه به اطلاع دانشکده برسد.

در ۲۰ مهر دبیرخانه دانشگاه نامه‌ای را در پاسخ نامه دانشکده فرستاد. در آن آمده است که نامه شماره ۵۸۳ در خصوص ورود بانوان به دانشکده حقوق و علوم سیاسی در دویست و بیست و سومین جلسه شورای دانشگاه مورخ ۱۳۲۴/۸/۱۶ مطرح و چنین اظهار نظر گردید که چگونگی قبول دانشجو در دانشکده‌ها طبق مقرراتی است که قبلاً به تصویب رسیده. در صورتی که موردی پیش آید که در قوانین و مقررات پیش‌بینی نشده باشد یا دانشکده خلاف مقررات پیش‌بینی شده را پیشنهاد کند، آن مورد باید در شورا مطرح شود. از این رو طرح موضوع فوق در شورای دانشگاه غیرلازم به نظر می‌رسد. در انتهای نامه نیز از دانشکده خواسته شده است تصمیم لازم را خود اتخاذ کند.^(۱)

بر اساس مجوز فوق و عدم مغایرت با مقررات دانشکده، بانوان دیپلمه و لیسانسیه واجد شرایط توانستند در کلاس اول ثبت نام کنند. به این ترتیب بالاخره در سال ۱۳۲۴ سد شکسته شد و خانم‌ها هم همگام با دانشجویان دیگر در این دانشکده ثبت نام نمودند و مشغول تحصیل شدند.^(۲)

مطالب سالنامه‌های ۲۳-۱۳۲۴ و ۱۳۴۰ حکایت از آن دارد که نخستین بار در سال ۱۳۲۱ خانم‌ها تلاش کردند به تحصیل در دانشکده حقوق پردازند و در نهایت در ۱۳۲۴ موفق شدند. بنابراین مدارک بررسی شده نشان می‌دهد که در سال تحصیلی ۱۳۲۴-۱۳۲۵ از مجموع ۸ نفر خانمی که برای شرکت در مسابقه ورودی دانشکده حقوق و علوم سیاسی ثبت نام کردند مطمئناً خانم‌ها امین ناطقی، ثمره، روحی و خانم منوچهریان، به‌عنوان نخستین دانشجویان رشته قضایی و خانم مهروش مستوفی به‌عنوان دانشجوی رشته سیاسی وارد دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی شدند.

۱- «بانوان دانشجو»، پیشین، صص ۱۲۷-۱۲۸.

۲- همان، ص ۱۲۸؛ «پیشرفت زنان در دانشکده حقوق»، پیشین، صص ۹۰-۹۱.

نتیجه آنکه خانم منوچهریان یکی از اولین زنانی است که وارد دانشکده حقوق شد و همچنین یکی از نخستین زنانی است که وارد رشته قضایی این دانشکده شد. البته مطالب سالنامه ۱۳۴۰ دانشکده حقوق نشان می‌دهد که خانم منوچهریان نقش مؤثری در به نتیجه رساندن این خواست داشته است.

خانم مهروش مستوفی نیز اولین زنی است که در رشته سیاسی وارد دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی گشت. مطالب تلگراف فوق راجع به حق لیسانسیه‌های دیگر دانشکده‌ها برای تحصیل در دانشکده حقوق نیز به احتمال زیاد اشاره به نام برده دارد. ضمناً چاپ سخنرانی و عکس او در سالنامه این دانشکده، پس از سخنرانی‌های آقایان دکتر شایگان و دکتر هدایتی این استنتاج را منطقی نشان می‌دهد که نام برده در سال فراغت از تحصیل از توان علمی بالایی برخوردار بوده است.

به علاوه در میان فهرست فارغ‌التحصیلان سال ۱۳۲۷-۱۳۲۸ دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی نام خانم روحی ارباب در رشته قضایی و خانم‌ها زینت صغرای صدقدار و حوروش مستوفی در رشته سیاسی و خانم طلعت هروآبادی در رشته اقتصادی به چشم می‌خورد. به این ترتیب خانم هروآبادی نیز نخستین زنی است که در رشته اقتصاد از دانشکده فارغ‌التحصیل شده. (۱)

به هر حال با توجه به آنچه گفته شد تنها قسمتی از نقل قول ابتدای این نوشتار را که می‌توان فعلاً معتبر دانست مطلب مربوط به اولین زن دریافت‌کننده درجه دکتری در رشته حقوق جزایی و جرم‌شناسی است. البته در این خصوص نیز باید متذکر شد که سالنامه ۱۳۴۰ دانشکده حقوق به تاریخ دیگری غیر از ۱۳۳۷ اشاره می‌کند. در این سالنامه اشاره می‌شود که از ابتدای ورود خانم‌ها به دانشکده حقوق تاکنون (۱۳۴۰) در دوره دکتری خانم دکتر منوچهریان فارغ‌التحصیل شده و رساله خود را هم به چاپ رسانده‌اند. در فهرست فارغ‌التحصیلان دوره دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی نیز آمده که خانم مهرانگیز منوچهریان در تاریخ ۳۸/۹/۲۸ در رشته قضایی با درجه قابل قبول موفق به اخذ درجه دکتری شده است. همچنین در سالنامه ۱۳۴۱ دانشکده می‌خوانیم خانم ناهید مهرداد که شاگرد اول رشته سیاسی سال تحصیلی ۱۳۳۹-۱۳۴۰

است تنها دانشجوی زن دوره دکتری است.^(۱)

به طور خلاصه می‌توان گفت که خانم منوچهریان در کنار خانم‌ها امین ناطقی، ثمره و روحی نخستین زنان دانشجوی دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی در رشته قضایی هستند که در سال ۱۳۲۴ وارد دانشکده شدند. خانم مهروش مستوفی نخستین زنی است که در رشته سیاسی در همین سال وارد دانشکده حقوق شد. خانم هروآبادی نیز نخستین زنی است که در ۱۳۲۸ در رشته اقتصاد از دانشکده فارغ‌التحصیل شد. همچنین خانم منوچهریان نخستین زنی است که موفق به اخذ درجه دکترای حقوق از دانشکده شد و خانم مهرداد نخستین زنی است که در مقطع دکتری در رشته سیاسی به تحصیل در دانشکده پرداخت.

۱- همان، ص ۹۱، «فارغ‌التحصیلان دوره دکتری دانشکده حقوق و علوم سیاسی»، سالنامه دانشکده حقوق،